

Początki turystyki zorganizowanej na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego

Cezary Jastrzębski

ARTYKUŁY / ARTICLE

Streszczenie. Turystyka zorganizowana na terenach należących obecnie do Świętokrzyskiego Parku Narodowego ma już ponad stuletnią tradycję. Jej początki wiążą się z działalnością Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, które powstało w 1906 r. i już po kilkunastu miesiącach, bo w 1908 roku, powołało swój oddział terenowy w Kielcach. Celem pierwszych wycieczek tej organizacji stały się Góry Świętokrzyskie, będące wówczas jedynym masywem górskim w granicach Królestwa Polskiego. W artykule udokumentowano formy i zakres tej działalności.

Słowa kluczowe: Góry Świętokrzyskie, Świętokrzyski Park Narodowy, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, zorganizowany ruch turystyczny

Abstract. Beginnings of tourism in Świętokrzyski National Park. The organized touristic activity in the Świętokrzyski National Park has already beyond one hundred years' tradition. Its beginnings are connected with the operations of the Polish Tourist Society which started in 1906. The Holly Cross Mountains became a purpose of the first trips of this organization. It was the only mountain range then within the boundaries of the Congress Kingdom of Poland. In the article forms and a scope of this activity were described.

Keywords: The Holly Cross Mountains, the Świętokrzyski National Park, the Polish Tourist Society, organized touristic activity

Wstęp

Współczesny charakter turystyki na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego (ŚPN) w dużej mierze wynika z tradycji zorganizowanego ruchu turystycznego, którego dzieje sięgają już ponad stu lat i wiążą się z działalnością powstałego w 1906 r. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (dalej: PTK). Celem pierwszych wycieczek tej organizacji stały się Góry Świętokrzyskie, będące w dobie rozbiorowej jedynym masywem górskim w granicach Królestwa Polskiego (Jastrzębski 2000).

Początki działalności PTK przypadają na lata od powołania organizacji do wybuchu I wojny światowej. Badaniami objęto teren w obecnych granicach (ŚPN), obejmujących Łysogóry – najwyższy masyw Gór Świętokrzyskich, ze szczytami Łysicą (612 m n.p.m.) i Łyścem (595 m n.p.m.), zwanym też Łysą Górą lub – współcześnie najczęściej – Świętym Krzyżem. Do parku należy także Pasma Pokrzywiańskie z Chełmową Górą oraz część dolin Wilkowskiej, Dębniańskiej i Pasma Klonowskiego z górami Miejską, Psarską i Bukową. Łączna powierzchnia to 7626, 45 ha. Administracyjnie park znajduje się w środkowej części województwa świętokrzyskiego, około 30 km na wschód od Kielc. Zajmuje część gmin Bodzentyn, Bieliny, Górno, Łączna, Masłów i Nowa Słupia.

Celem opracowania stały się opis i analiza form zorganizowanego ruchu turystycznego, który zapoczątkował masowe zainteresowanie podróżujących obszarem dzisiejszego parku.

Badano również uwarunkowania i skutki wzmózonej aktywności turystów, inspirowanej przez PTK. Dotychczas nie zajmowano się podjętą w artykule problematyką. Powstały wprawdzie syntetyczne opracowania dotyczące oddziału kieleckiego PTK (Kowalczewski 1982; Massalski, Rembalski 1983), ale zarówno w odniesieniu do interesującego nas obszaru, jak i chronologii, zawierają one jedynie bardzo skąpe informacje. Szersze badania, obejmujące również okres przed zorganizowanym ruchem turystycznym są dostępne w publikacjach (Jastrzębski 2007; Massalski i Jastrzębski 2006; Jastrzębski 2008; Huruk i Jastrzębski 2009; Jastrzębski 2010).

Historia ruchu turystycznego

Rodzący się na początku XX wieku zorganizowany ruch turystyczny odwoływał się do wielowiekowych tradycji podróżowania na terenie zajmowanym obecnie przez ŚPN. Obszar ten popularyzowali m.in. Jan Długosz, Jan Kochanowski i Wespazjan Kochowski. Od średniowiecza odbywały się pielgrzymki do Relikwii Drzewa Krzyża Świętego, przechowywanych w klasztorze benedyktyńskim na Łyscu.

Niezwykle inspirujące stały się podróże XIX-wieczne. Adam Naruszewicz podejmował wówczas zagadnienia świętego gaju, posągu zwanego Emerykiem, podań o czarownicach oraz problematykę gołoborza. Stanisław Staszic interesował się świętym gajem, gołoborzami i żużłami dymarkowymi, a Julian Ursyn Niemcewicz – wałami kultowymi i pogańskim posągiem. Szczegółowe badania prowadzi i publikowali wyniki swych prac najwybitniejsi etnografowie (Zorian Dołęga Chodakowski, Kazimierz W. Wójcicki, Oskar Kolberg), literaci (Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Cyprian Kamil Norwid, Deotyma), tzw. starożytnicy (Żegota Pauli, Julian Bartoszewicz, ks. Józef Gacki) i artyści (Wojciech Gerson, Józef Szermentowski, Napoleon Orda). Obszerne relacje podróżników publikowały wiodące czasopisma: „Lwowianin”, „Przyjaciel Ludu” w Lesznie, „Biblioteka Warszawska”, „Księga Świata”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Kłosy”, „Kronika Rodzinna”, „Wędrowiec”.

Teren dzisiejszego parku stał się masowym obiektem zainteresowania wraz z powołaniem w Królestwie Polskim pierwszej organizacji turystycznej. Było nią Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, założone w grudniu 1906 r. w Warszawie. Już wkrótce, bo w marcu 1908 r., powołano Oddział Kielecki, a w 1909 r. przy centrali rozpoczęła działalność Komisja Wycieczkowa. Góry Świętokrzyskie przyciągały wówczas podróżników jako jedyne w Królestwie Polskim tereny górskie. Wyraził to doskonale Aleksander Janowski, jeden ze współtwórców PTK: „Odcięci kordonem granicznym od Karpat i Tatr z Łysicy braliśmy miarę Gór. Przez całe życie pamiętam, syn mazowieckich równin, to wstrząsające wrażenie, jakie zrobił na mnie szczyt Łysicy ukryty w chmurach i ta droga przez pasmo ku Nowej Słupi (...) i te jodły obdziergane młodziutką wiosenną zielenią. I widziałem potem Alpy, Pireneje, Bałkan, Apeniny, ale to już nie było to! I widziałem Atlas, Kordyliery, Fudzi-yamę, ale to już nie było to” (Janowski 1931).

Z kolei Stanisław Thugutt (1910) wskazywał: „W ogóle znaleźć w przeludnionym Królestwie taki kątek cichy, takie odludzie, jak tu w tym boru, nie jest rzecz łatwa. Można iść godzinami, można iść dzień cały bez mała nie spotkawszy żywej duszy przed sobą, nie widząc nic, jeno mchy i skały u stóp i lazurowy sklep nieba nad sobą”.

Punktem wypadowym turystów były najczęściej Kielce, do których przyjeżdżano zwykle pociągiem. Stąd dojeżdżano wozami do Świętej Katarzyny i wyruszano na piesze przejście na Święty Krzyż i do Nowej Słupi bądź wchodzono jedynie na Łysicę i wracano do Świętej Katarzyny. Często apelowano przy tym: „Należy zabrać krótkie, ciemne ubranie i, kto ma, górskie laski”. Jeśli przyjeżdżano pociągiem do Suchedniowa, to w programie było także zwiedzanie Bodzentyna. Niekiedy pobyt ograniczał się wyłącznie do poznania jednego miejsca. Najczę-

ściej był to Święty Krzyż, często również Święta Katarzyna. Rządziej – Bodzentyn, a nigdy Nowa Słupia, którą traktowano jako typową, mało interesującą miejscowość.

Uczestnikami wypraw byli najczęściej mieszkańcy Królestwa Polskiego. Przybywali jednak także turyści z tzw. ziem zabranych, cesarstwa rosyjskiego i zaboru austriackiego. Statystycznie rzecz biorąc najczęściej zjawiały się wycieczki organizowane przez oddziały PTK, ale biorąc pod uwagę liczbę uczestników dorównywały im wycieczki szkolne.

Dla przykładu, w 1910 r. teren dzisiejszego ŚPN zwiedzały wycieczki PTK z Radomia, PTK w Warszawie, z Wilna, 40 uczennic szkoły handlowej żeńskiej w Kielcach, pod kierunkiem przełożonej i nauczycielek (Gazeta Kielecka 1910), 30 uczennic szkoły żeńskiej 7-klasowej w Warszawie, 80-osobowa PTK z Łodzi i PTK z Kielc (17 osób), który to oddział miał tutaj jeden ze swych pięciu w tym roku wyjazdów (IV Rocznik PTK 1910).

Standardową wycieczką był jeden z dziesięciu wyjazdów, zorganizowanych w 1912 r. przez Oddział Kielecki PTK. W niedzielę, 7 lipca, wybrało się na nią 18 osób – członków PTK, ich rodzin i gości. O godzinie 6.30 wyruszone z Kielc dwoma wygodnymi wozami, pod przewodnictwem J. Gajerskiego. O godzinie 10.30, przez Cedzynę, Radlin, Górno i Krajno, dotarto do Świętej Katarzyny. Po krótkim odpoczynku i śniadaniu w schronisku turystycznym wszyscy weszli na Łysicę i powrócili do Świętej Katarzyny. Zajęło to dwie godziny, łącznie z fotografowaniem przez Koterskiego zarówno widoków, jak i samych uczestników wycieczki. Następnie cała grupa wspólnie zwiedzała, pod przewodnictwem ks. kapelana Kilinowskiego, klasztor w Świętej Katarzynie. W drodze powrotnej przejeżdżano przez Wilków, Ciekoty, Mąchoćce i Wolę Kopcową. W Mąchoćcach młodzi uczestnicy wycieczki weszli jeszcze na szczyt góry Radostowem, by obejrzeć rozległe widoki na okolicę. O godzinie 22 nastąpił powrót do Kielc (Na szczyt Łysicy 1912).

Podczas wycieczek zwracano uwagę, że „Odpowiednio dobrane towarzystwo, obmyślenie najdrobniejszych szczegółów wycieczki, niesłychanie umiarkowany koszt i dokładne obznajmienie wycieczkowiczów przez przewodniczącego, o wszystkich i o wszystkim godnym zapamiętania i odświeżenia w pamięci – czynią wycieczki krajoznawcze istotnie przyciągające, pełnymi powabu i korzyści” (Gazeta Kielecka 1912).

Organizację wycieczek znacznie ułatwiło, a jednocześnie przyczyniło się do wielkiego spularyzowania terenu Gór Świętokrzyskich, otwarcie w Świętej Katarzynie pierwszego w Królestwie Polskim schroniska turystycznego (Jastrzębski 2008). Miało to miejsce 28 sierpnia 1910 r., w domu Andrzeja Janickiego. Do dyspozycji gości oddano jedną umeblowaną izbę, wyposażoną w mapę Łysogór. Z regulaminu wynika, że na życzenie przyjezdnych gospodarz zobowiązany był do wynajmowania koni i przewodników wycieczek. Jego żona miała zapewnić wyżywienie (Janowski 1910; IV Rocznik PTK 1910).

W 1911 r. ze schroniska skorzystało 41 wycieczek: letnicy z Mąchoć i Ameliówek, uczniowie z Kielc, Kalisza, Włocławka, Łomży, Towarzystwa Rawskiego, Zwierzynca, Siedlec, Lublina i Warszawy, członkowie PTK z Warszawy, Kielc, Zagłębia, członkowie Towarzystwa Cyklistów, studenci ze Lwowa (w ramach dwutygodniowego zwiedzania Królestwa Polskiego, zorganizowanego przez Akademicki Klub Turystyczny i Krakowa, wycieczka z Dźwińska oraz ksiądz biskup kielecki „ze Swoim Dworem”. W 1912 r. odnotowano kilka oryginalnych wpisów w księdze gości: „wycieczka z księżycą na Berdyczów”, „członkowie byłego związku pijaków”, „małżeństwo wojujące ze sobą”.

Schronisko stało się ważnym miejscem przyciągającym turystów, gdyż w krótkim czasie można było dojść z niego na Łysicę, stanowiącą kulminację Gór Świętokrzyskich. Wkrótce jednak zaczęto sygnalizować, że z góry odsłania się jedynie ograniczony widok. Postulowano w związku z tym, aby rozpocząć na Łysicy budowę wieży widokowej. Oczekiwanie to do

dzisiaj nie zostało zrealizowane, choć w przyszłości problem ten podnoszono jeszcze wielokrotnie.

Początki zorganizowanego ruchu turystycznego na terenie ŚPN wiążą się również z zainicjowaniem badań naukowych. Z inicjatywy Zarządu Głównego PTK w Warszawie, w 1909 r. na szerszą skalę rozpoczęto wyprawy naukowe do Gór Świętokrzyskich w celu wydania monografii regionu. Aleksander Janowski opracował plan zbadania gór i podgórze oraz nawiązał kontakty z Akademią Umiejętności w Krakowie proponując, aby jej Komisja Fizjograficzna wspólnie z PTK przeprowadziła prace. PTK wyasygnowało na to 800 rubli. W badaniach uczestniczyli: gleboznawca Zygmunt Pietruszczyński, geolog Walery Łoziński, floryści Tadeusz Kołodziejczyk i Antoni J. Żmuda, fauniści Emil Zaklicki i Edmund Massalski, antropolog Tadeusz Stołyhwo, klimatolog Władysław Gorczyński, etnograf Stanisław Ciszewski i geograf Ludomir Sawicki, a po nim Stanisław Lencewicz. W ramach tej inicjatywy latem 1909 r. zorganizowano pierwszą wyprawę naukową w Góry Świętokrzyskie, w której brali udział: członkowie PTK Aleksander Janowski i Mikołaj Wisznicki, dwaj floryści Tadeusz Kołodziejczyk i Antoni J. Żmuda oraz Edmund Massalski z Kielc. Wyniki badań ukazały się w kilku publikacjach (Jastrzębski 2008).

Podsumowanie

Zorganizowany ruch turystyczny bazował na bogatych tradycjach zwiedzania Gór Świętokrzyskich. Magnesem przyciągającym wycieczki było górskie ukształtowanie terenu oraz interesujące zabytki. Wraz z powstaniem zorganizowanego ruchu turystycznego pojawiły się elementy infrastruktury turystycznej (schronisko, postulat w sprawie wieży widokowej na Łysicy) oraz zintensyfikowano promocję. Na popularności zyskała trasa Święta Katarzyna – Łysica – Święty Krzyż – Nowa Słupia, która za kilkanaście lat stała się podstawą pierwszego znakowanego szlaku turystycznego w regionie świętokrzyskim.

Literatura

- Gazeta Kielecka* 1910, 42: 2.
Gazeta Kielecka 1912, 52: 3.
Huruk S., Jastrzębski C. 2009. *Wielowątkowa geneza Świętokrzyskiego Parku Narodowego*. W: Anderwald D., Janeczko E., Janeczko K., Chojnacka-Ożga L., Ożga W., Rutkiewicz A., Skłodowski J. (red.). *Turystyka w lasach i na obszarach przyrodniczo cennych*. Stud. i Mat. CEPL, Rogów 4, 23: 193-198.
Janowski A. 1910. *Pierwsze schronisko*. *Ziemia* 37: 581-583.
Janowski A. 1931. *Królewski dar „Puszczy Jodłowej”*. W: *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, Wydawnictwo Wydziału Wojewódzkiego i Sekcji Regionalistycznej Związku Nauczycielstwa Polskiego, Kielce: 119-120.
Jastrzębski C. 2000. *Turystyka*. W: Cieśliński S., Kowalkowski A. (red.). *Monografia Świętokrzyskiego Parku Narodowego*. ŚPN, Bodzentyn – Kraków: 501-508.
Jastrzębski C. 2007. *Święty Krzyż jako obiekt krajoznawczy w XIX wieku*. W: Derwich M. (red.). *Z dziejów opactwa świętokrzyskiego*. Materiały z konferencji naukowej, Kielce 1 VI 2006 r. DŚT, Kielce: 95-126.
Jastrzębski C. 2008. *Początki zorganizowanego ruchu turystycznego w widłach Wisły i Pilicy*. W: Kazimierzczak M. (red.). *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową AWF im. Eugeniusza Piaseckiego*, Poznań: 148-158.
Jastrzębski C. 2009. *Aspekty turystyczne ruchu pielgrzymkowego na Świętym Krzyżu w dobie rozbiorowej*. W: Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.). *Turystyka religijna na obszarach górskich Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu*, Nowy Targ: 279-292.
Jastrzębski C. 2010. *Podróż po przeżycie. Wyprawy krajoznawcze w widłach Wisły i Pilicy w okresie międzypowstaniowym (1832-1863)*. Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy J. Kochanowskiego w Kielcach, Kielce.
Kowalczewski S. 1982. *Kartki z działalności kieleckiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1908-1950*. PTTK, Kielce.

- Massalski A., Jastrzębski C. 2006. *Tradycje przewodnictwa w Górach Świętokrzyskich*. W: Jastrzębski C. (red.). *W stronę Świętego Krzyża. 50 lat zorganizowanego przewodnictwa turystycznego w Górach Świętokrzyskich*, KTN, Akademia Świętokrzyska, Kielce: 21-30.
- Massalski A., Rembalski A. 1983. *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze na Kielecczyźnie 1908-1950*. Zarys dziejów, PTTK, Kielce.
- Na szczyt Łysicy*. 1912. *Gazeta Kielecka* 54: 2.
- Thugutt S. 1910. *Bór łysogórski*. *Ziemia* 33: 520.
- IV Rocznik PTK*. 1910: 58-59, 87, 89-90, 138, 171-172.
- V Rocznik PTK*. 1911: 98-100.

Cezary Jastrzębski

Instytut Geografii

Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

mdc@neostrada.pl